

Dosztojevszkij filozófiája

BARTHA ÁGNES

Sesztov Dosztojevszkij filozófiáját a tragédia filozófiájának nevezte, a reménytelenség, az örület, a halál filozófiájának. Az emberi természetet nem a mindennapokban, az egzisztencia normális formáiban vizsgálja, hanem a tudatalattiban; azt kutatja, ami rejtőzködik. Az extázisban levő emberi természet érdekli, az örület, a betegség, a halál előtti állapot. „Az emberi arc – írja A kamaszban – csupán ritka pillanatokban fejezi ki a legfőbb vonásokat, a legjellemzőbb gondolatokat”. Dosztojevszkij hőseinek különlegessége, betegessége, hisztérikussága és egyúttal mély igazsága abból fakad, hogy az író mindig ezeket a „ritka pillanatokot” keresi, amikor a személyiség végképp feltárja önmaga lényegét. Nem az empirikus valóság, nem a külső egzisztencia reális Dosztojevszkijnél, hanem a lelki mélység. A tények pusztá leírása nem tárhatja fel a valóság igazabb, mélyebb tartalmát. „Teljes realizmus mellett megtalálni az emberben az embert ... Pszichológusnak neveznek; nem igaz, én csupán realista vagyok a szó magasabb értelmében, azaz az emberi lélek teljes mélységét ábrázolom.”

Az emberi természet dinamikus, a mélységben örvény van, a külső maszk mögött zavarok rejtőznek. A normáknak alárendelt lélek kitör az egyensúlyából, megszűnik egy törvény szerinti egzisztenciát élni, és más egzisztenciális dimenzióba kerül. És ha visszatérünk a mi méretezett, háromdimenziós terünkbe, itt minden sokkal halványabbnak, elmosódottabbnak tűnik. Innen következik az idegenkedés az igazság, etika, illem, művészet, filozófia minden formája, rendszere ellen. A kultúra formalizmusa a mértéket vezeti be, lefog, behatárol, a közepet erősíti.

Dosztojevszkij lázadása az összes formát széttöri, minden visszafogottságot félresöpör.

Dosztojevszkij azok közé az írók közé tartozik, akiknek sikerült felfedniük önmagukat az alkotásaikban. Saját magában érzi ezt a vulkanikus természetet: „... a legrosszabb, hogy a természetem gyalázatos és ilyen szenvedélyes. Mindenben az extrémig megyek, egész életemben a határon túl kerültem.”

A *Feljegyzések az egérlyukból* Dosztojevszkij életművét két részre osztja. Eddig a „megalázottakkal és megszorítottakkal együttérző humanista” volt.

Itt már nem humanista a szó régi értelmében. Hogyha humanista, akkor humanizmusa új, tragikus: „A világ pusztuljon el – hogy én teát ihassak? Azt felelem: inkább a világ, a világ pusztuljon el, csak én ihassak mindig teát!” (*Feljegyzések az egérlyukból*).

Ez a meghökkentő felkiáltás szinte a kanti etikának felel vissza. Itt nem motivál a Kant által megfogalmazott „általános törvény” ésszerűsége, itt az egyénivel szemben az általános eltörlül, elveszti jelentőségét.

„Gyakran feltettem magamnak azt a kérdést – lehet-e szeretni mindenkit, minden embert, minden felebarátunkat. Természetesen nem, sőt ez természetellenes volna. Az emberiség iránti elvont szeretetben csaknem mindig saját magát szereti az ember.” (*A félkegyelmű*) Az ingatag erkölcsi alapokon álló emberbarát az „emberiség kannibálja”, hiszen hiúsága mérhetetlen. Ez a hiúság abból a tudatból származik, hogy ő egy nemes, magasatos eszme, egy magasabbrendű ideál képviselője. És sértse meg valaki e tömérdek emberbarát valamelyikének hiúságát, „nyomban kész felgyújtani a világot mind a négy sarkán csupa kicsinyes bosszúból” (*A félkegyelmű*).

Sesztov szerint az idealizmust mindig az önigazolás célja hajtotta. Feladatokkal bízta meg az embereket, és felmagasztalta azokat, akik vállalták ezeket a feladatokat. Felfegyverkezett a kategorikus imperatívusszal, s az felhatalmazta arra, hogy egyeduralkodóként mindenkiben, aki ellenállást tanúsít, kínzást és halált érdemlő, engedetlen lázadót lásson. És rengeteg kegyetlenséget el lehet követni az általános törvény, az erkölcs nevében!

A *félkegyeiműben* egy szerencsétlen lányról beszél Miskin herceg, aki naivsága vagy a véletlen körülmények folytán elveszti „erényességét”, azt, amire a társadalom elvárásai szerint vigyáznia kellett volna. A társadalom büntetése aránytalanul nagy a bűnhöz képest: gúnyolják, kipellengérezik, még tulajdon

édesanyja (akit a lány ápol) sem fog úgy tekinteni rá, mint emberi lényre. „Szégyent hoztál rám!” – szól a dörgedelmes ítélet. És ami a legrosszabb: a szerencsétlen teremtés természetesen tartja ezt a bánásmódot, úgy vélekedik önmagáról, hogy nem tartozik az emberi lények, a tiszteletet érdemlő emberi lények közé. Igen, ez az emberi méltóságnak, az egyénnek a lábbal tiprása, és mindez miért? Egy üresen kongó szó miatt, az erény miatt, aminek nincs tartalma, csak forma. „Milyen kegyetlenek is az emberek! Milyen merev fogalmaik vannak erről!” – kiált fel Miskin herceg.

Ezek után könnyebben megérthető az a meghökkentő és dacos kijelentés is, amit Dosztojevszkij az odúlakóval mondhat ki. Semmilyen általános eszme nem teszi értelmessé az egyéni ember tragédiáját, eltékozolt életét. „Amikor tragédiába torkollik az agyonrágalmazott egoizmus, amikor a magányos emberi lény harca szüntelenül gyötrelemmé változik, akkor mindenki restellné a hangzatos szavakat. Még a hívő lelkek is elhallgatnak... Ha rámutatunk a tragikus emberek sorsára, jobb belátásra bírhatjuk az embereket, s a filozófusokat és moralistákat is visszafoghatjuk a szintézis, illetve a rendszerteremtés utáni hajszájukban.” (Lev Sesztov: *Dosztojevszkij és Nietzsche*)

Sesztov szerint Dosztojevszkij, mint az idealizmus minden kérlelhetetlen ellensége, egykor szélsőséges idealista volt. Az ember a lába alól kicsúszott talaj miatt kezd kételkedni minden egyes esetben. Amikor kiderül, hogy az idealizmus nem állja meg a valóság nyomását, amikor az ember elszörnyedve látja, hogy hazugság volt minden szava, minden szép a priori, akkor keríti hatalmába a kételkedés, és lerombolja a régi, sziklaszilárdnak hitt légvárak falait. Itt kezdődik az egoizmus filozófiája, a lázadás és az őszinteség filozófiája. Egy furcsa, pokoli ember lép fel, aki saját egoizmusát fejezi ki. A szenvedélyek a mélyből a felszínre törnek, az indulatokkal együtt kiáradnak az elfojtott, pusztító, démonikus erők, és lerombolnak mindenféle korlátot.

Nemcsak a lelkiismeret uralma ér véget, hanem az ész uralma is. „Érezték-e már önök ijedtükben vagy igen félelmes pillanatokban, amikor az értelem még teljesen megmaradt, de már semmi hatalma sincs?” (*A félkegyelmű*)

Sesztov magyarázata: „... az élet minden nyugtalanító kérdését valamilyen módon a megismerhetetlen szférájába kell utalni. Csakis attól jön el a földön az a nyugalom, amelyet a kísértettől megriadt emberek a legtöbbször becsülnek az életben”. De mit tegyen az az ember, aki a sors véletlensége folytán kénytelen szembenézni ezekkel a kérdésekkel? Mit tehet az a fogoly, akinek csak néhány perce maradt a fő kérdés

megválaszolására: „Mi a halál?” Tovább már nem halogathatja a problémát, nem legyinthet, hogy az kívül esik értelmének hatókörén. Ez a kérdés számára létkérdés: néhány percnyi távolság választja el a haláltól, olyan közel van hozzá, hogy szinte tapintható, mégis ismeretlen, maga a semmi, és ismeretlenségében annyira félelmetes.

Az értelem is működik, de már nincs hatalma. Mégis, ez az ember „mindent tud”. Ami a megvilágosodás élményéhez eljuttat, az valamiféle túlhajtott életöszton, intuíció, végsőkig feszített életvágy.

Itt már nem lehet jóról és rosszról beszélni, véget ér az ész és a lelkiismeret évezredes uralma. Korlátlan szabadság uralkodik, az örülethez közelálló szabadság. Következésképpen nem beszélhetünk jó és rossz emberről, ezeket felváltja a hatalmas és gyenge, a rendkívüli és közönséges, a törvényt tiszteletben tartó és a törvényt megbontó ember alakja. Ezért tekinti a fegyenceket annyira rendkívülieknek, akik „Oroszország legtehetségesebb, legerősebb egyedeit képviselik.” (*Feljegyzések a holtak házából*)

Dosztojevszkij azt ismerte fel, hogy az egész világ börtön, olyan fegyház, amelynek szabályait nem lehet megismerni, a félelmetes erők és parancsok váratlanul törnek az emberre. A börtön a társadalom szimbólumává növekszik. Ezért válik a lázadás jogossá, ezért rendkívüliek a törvényt áthágó emberek.

A természet is „néma vadállat”, ami szüntelenül elpusztítja, elnyeli a teremtményeket. „Ha ilyen borzalmas a halál, és ha ennyire erősek a természet törvényei, akkor hogyan lehet legyőzni őket?” (*A félkegyelmű*) Dosztojevszkij hősei nem tűrik, hogy eltíporják őket, inkább maguk rohannak végzetükbe. Ippolit, a tüdőbajos fiú, azért hajt végre öngyilkossági kísérletet, mert élni akar a tett utolsó lehetőségével. (Ez nem sikerül neki. Dosztojevszkij jellemábrázolásában furcsa módon keverednek a tragikus elemek a komikus és groteszk elemekkel, a szereplők néha nyelvet öltenek saját bölcsességükre, vagy a sors akadályozza meg, hogy gondolataikat valóra váltsák.)

A bűn és a bűn keletkezése központi téma Dosztojevszkijnél. A bűn az emberi lélek mélyrétegeiben rejtőzködik. Az erkölcs csak felület, külső máz, amely hasztalan próbálja féken tartani a mélységekből kitörni készülő forrongást. Minél erősebb a külső korlátozás, annál sodróbb, pusztítóbb erejű a lázadás. „Pedig meglehet, hogy a legszelidebb rabból kitörő indulatoknak egyetlen oka az egyéniség vágyakozó, görcsös megnyilatkozása, a saját egyéniségre való rátalálás ösztönös kívánsága, a megalázott ember személyiségének az eszeveszett dühig, tébolyig, görcsös

idegrohamokig menő megmutatkozása (...) itt a józan ész a görcsös rángatózás váltja fel.”(*Feljegyzések a holtak házából*) E művében leírt számtalan esettanulmány lélektanilag nagyon hitelesen ábrázolja a bűn megszületésének pillanatát. „Találhatunk olyan típusú gyilkost, aki csendesen és jámboran üldögél, eltűri a legkeserűbb sorsot is, legyen akár jobbágy, polgár vagy katona. De egyszer aztán hirtelen megpattan benne valami, nem bírja tovább, késsel rohan az ellenségére... Éppen ez a jelenség furcsasága, az ilyen ember nem ismer határt... megmámorosodik, olyan, mint akit lidérces láz gyötör.” (*Feljegyzések a holtak házából*)

A jelenség pillanatiságára is fény derül: a végtelenség csak pillanatokra tűnhet fel, a határ csak rövid időre nyílik meg, utána minden lezárul. Miután az „ámokfutás” megszűnik, a „fenegyerek” hirtelen lecsillapodik, jámborrrá változik.

Raszkolnyikov gyilkossága titokzatosabbnak tűnik. Itt nem annyira a megalázott ember önérzetének hirtelen fellobbanásáról van szó, mint a fegyencek esetében. Nem is az indulatok, szenvedélyek ellenállhatatlan sodrása az ok, mint Rogozsin gyilkossága esetében. Raszkolnyikov maga tágítja ki tudatának határait, szinte kísérletet végez önmagán. A pusztítás, önpusztítás ösztöne éppúgy benne van az emberben, mint az önfenntartás ösztöne, s ez a pusztítás néha minden látványos külső ok nélkül is rombol.

Az indítóok a főhős jellemében kereshető. A környezet, amelyben él, a kiábrándító nyomortanyák bolond gondolatokat, gyilkosságterveket ébresztenek. De ezt a környezetet ő választja! „Majd meg az a kérdés érdekelte: miért választják az emberek a nagy városokban, még ha nem is okvetlenül szükséges, éppen azokat a városrészeket lakóhelyül, miért ott telepsznek meg, ahol se kert nincs, se szökőkút, csak bűz és mocskok és minden más undokság?

Rögtön eszébe jutott az is, hogy ő maga hányszor járkál a Széna téren és egy pillanatra felocsúdott.” (*Bűn és bűnhődés*)

Az sem teljesen igaz, hogy nyomorában szánta rá magát erre a lépésre, hiszen a családja (az anyja és a húga) kész feláldozni magát érte. A húga arra is hajlandó, hogy férjhez menjen egy vagyonos emberhez, akit nem szeret, csak a bátyja sorsát intézhesse. Ezt a lehetőséget Raszkolnyikov visszautasítja, nem akar ekkora áldozatot a húgától. Ezenkívül egy más lehetősége is volna, hogy a nyomorból kimentse magát, az, hogy tanítson, vagy barátjával, R.-rel együtt folyóiratot szerkesszenek. De elzárkózik ezektől a lehetőségektől, és a gyilkosságot tartja az

egyetlen értelmes cselekedetnek. „Ugye, azt mondtam az előbb, hogy nem tudtam volna eltartani magamat az egyetemi éveim alatt. Pedig, látod, talán tudtam volna. Anyám küldött annyit, hogy tandíjra, könyvekre fussa, meg cipőre, ruhára, a kenyérrevalót pedig megkereshettem volna, bizonyosan. Leckeóra mindig akad, fél rubelt ajánlottak. R. is mindig talál munkát! De én megdühödtem, és nem akartam. Igen, ez az, megdühödtem, ez a jó szó.” (*Bűn és bűnhődés*)

Furcsa, hogy hiányoznak azok a külső körülmények, amelyek tette elkövetéséhez szükségesek. Homály és titokzatosság lengi körül a főhóst, cselekedetei, bűne lélektanilag nem annyira követhető, mint az előbb említett bűnözők esetében.

A végzetszerűség, a sorsszerűség is közrejátszik, a kedvező, talán egyedi alkalom (az öregasszony otthonléte, a balta viszonylag könnyű megszerzése stb.). Dosztojevszkij szavával élve „az ördög” is a főhős kezére játszik. Ezt a lehetőséget nem szabad elszalasztani, itt cselekedni kell, el kell követni a bűnt, hisz ellenkező esetben nem bocsátaná meg magának.

Nehéz Raszkolnyikov gondolati útjának valamennyi elágazását nyomon kísérni – ez egyenlő volna a regény újraelbeszélésével. Egy-egy mondatában gyakran ellentmondás van. Egyetlen egyértelmű gondolat az, hogy a főhős sohasem tartja cselekedetét bűnnek.

Az eszme látszólag nagyon fontos. Valójában nem az, ez csak az induláshoz kell. Hiába a nagy szavak: öld meg a vénasszonyt, vedd el a pénzét, hogy aztán az egész emberiséget, a közjót szolgálj vele. A gyilkosság embertelen és értelmetlen. Ezt Dosztojevszkij nem mondja ki, csak érzékelteti: a főhős nemcsak az uzsorásnőt ölte meg, hanem le kellett mészárolnia annak a hűgát, egy szerencsétlen, félkegyelmű teremtést, aki a légynek sem vétett. Raszkolnyikov ezek után nem áltathatja magát azzal, hogy csak egy „gonosz férget” pusztított el.

Az értéket, amit a vénasszonytól elvesz, elássa, ez örökké használatlan marad, szinte meg is feledkezik róla, s ha van valami jelentősége, az büntárgy jellegéből fakad. A „közjót” semmiképpen nem szolgálja vele!

Az eszme tehát valahol a szavak szintjére hatolt. Ami többletet jelent, az a főhős magatartása, a szó cselekvéssé változtatása. Amit kimondott, ami a meggyőződése volt, azt meg is tette. Máskülönben nem hitelesek a szépen hangoztatott szavak. Dosztojevszkijnél az igazság és a tett, a szó és a hazugság összefonódik.

Ahogy a főhős értékelte utólag, tettének fontosága abban állt, hogy át merte lépni a törvényt, vállalva azt a kockázatot, hogy messzire repül az emberi világtól, hogy örökös magányra lesz ítélve, hogy szinte állandó bódulatban, kábulatban, szenvedve kell élnie. „Mintha ollóval vágta volna el magát mindentől és mindenkitől abban a pillanatban.” (*Bűn és bűnhődés*)

A regényben halmozódnak a már-már valószínűtlen véletlenek, hogy Raszkolnyikov „ártatlansága” formálisan megmaradjon. Apránként kell újraértékelnie minden gondolatát, cselekedetét, szüntelen önmarcangolás közepette.

A bűn elkövetése miatt nem érzett lelkiismeretfurdalást. Nem ezért szenvedett. A bűn elkövetése előtt és utána is az a véleménye, hogy amit ő kitervelt, elkövetett, az nem bűn. Itt a bűn fogalma elsikkadt, mintha Raszkolnyikov egy másik dimenzióban gondolkodott volna, ahonnan lenézett, s nagyon picinek, gyermekeknek érezte a környező világot. Úgy tűnik, az ilyen emberek olyan „többlettudással” rendelkeznek, amiről a „közönségeseknek” semmilyen fogalmuk, elképzelésük nem lehet. A fegyenceknél is találkozunk a Raszkolnyikóhoz hasonló magatartással: „Mikor rájött, hogy a lelkiismeretét szeretném fölébreszteni, és valami megbánásfélét igyekszem kiváltani belőle, oly megvetően nézett végig, mintha hirtelen ostoba kis gyerkőccé változtam volna, akivel lehetetlen felnőtt módra beszélni. Arcán valami szánakozásféle is megjelent.” (*Feljegyzések a holtak házából*)

Sesztov szerint Raszkolnyikov igazi tragédiája nem az, hogy át merte hágni a törvényt, hanem az, hogy ráébredt: igazából nem képes erre a lépésre. Az ujjongó lelkiállapot, az extázis, a törvény átlépésének pillanatnyi mámore nem maradandó. Az ember nem képes sokáig a „határon túl” maradni, ez meghaladja az erejét. A korlátlan szabadság közel áll az örülethez, az örvénylést, a sodrást, a rombolást a kábulat, az eszméletlenség, a szenvedés váltja fel.

Tragédiáját semmi sem teheti értelmessé, sem az egész világ boldogsága, sem bármely eszme győzelme. Egyetlen embert sem szabad feláldozni egy „magasabbrendű cél” kedvéért: „Amíg még van idő, igyekszem elhatárolni magamat, és ezért teljesen lemondok a legfelsőbb harmóniáról. Nem éri meg egyetlen csepp könnyét sem akár csak annak az egy megkínzott gyermeknek, aki a mellét verte kicsi öklével...” (*A Karamazov-testvérek*)

Emlékezetében olyan evangélium után kutat (Lázár feltámasztása), amely reményt ad arra, hogy visszanyerje saját életét, amely nem veti el a magányos, megnyomorított ember

imáját, azzal az indoklással, hogy egoizmus saját bajunkon gondolkodni.

Raszkolnyikov kétségbeesetten keres társakat: vallania kell önmagáról, tetteről: „Ki más segíthetne rajta, mint Szonja Marmeladova, a tizennyolc éves utcalány, akinek el kell adnia magát harminc rubelért, hogy megkeresse részeges apjának a vodkáravalót, hogy segíthesse kistestvéreit?... Ki más testesíthetné meg jobban a világ igazságtalanságát, az igazságtalanságot, amely megindokolná Raszkolnyikov tettét?” (Bakcsi György: *Dosztojevszkij világa*)

Szonja nem kérdezett, nem ítélkezett, elfogadta őt a bűnével együtt, megérezte benne azt a szeretetet, azt a cselekednivágyást, ami erre az útra sodorta. Mert ha közömbösen ment volna el az igazságtalanságok és borzalmak mellett, akkor soha nem ötlött volna fel benne az a gondolat, hogy cselekedjen, hogy tegyen valamit az emberek érdekében, és talán nem is ölt volna. „Ó, bárcsak magam volnék a világon, senki se szeretne és én se szeretnék senkit. Akkor ez mind nem lett volna.” (*Bűn és bűnhődés*) A helyzet akkor válik problematikusá, amikor tehetetlenségünk következtében az emberiség iránti szeretetünk gyűlöletté változik. „Most többre vágnak, mindenáron segíteni akarnak rajta, azt akarják, hogy az utolsó ember ne legyen többé az utolsó, hanem az első legyen. Ha pedig ez megvalósíthatatlan (és a legtöbb esetben az!), akkor a pokolba küldik a szeretetet, és megürült trónusára a gyűlöletet ültetik.” (Lev Szestov: *Dosztojevszkij és Nietzsche*)

A szeretet és a gyűlölet rokon érzések, a szeretet néha gyűlöletbe csap át és fordítva, van amikor együtt jelentkezik a két pólus, szinte örökös vívódásra kényszerítve a személyiséget.

Raszkolnyikov is ilyen veszedelmesen, kérlelhetetlenül szeret, annyira, hogy szinte fáj, hogy néha mi is meggyűlöljük őt. De hiszen van benne szeretet, ezt számtalan egyéni jócselekedete bizonyítja, nem közömbös, cselekvően beavatkozik a tragikus sorsú emberek életébe! De mi lesz akkor, ha Napóleonná „változik át”? Mi lesz, ha arra a következtetésre jut, hogy vérontással le tudja mosni az emberiség összes szennyét és gyalázatát? Létezhet-e akkora erő, amely vállalja az emberiség erőszakos felszabadításának terhét? Vajon az emberiség valóban leborul-e a nagy egyéniség előtt?

Nem, inkább az történt, hogy Raszkolnyikov a maga lázadásával csak tovább fokozta az emberek boldogtalanságát, és elpusztította önmagát – semmiért. Szonja az egyetlen ember, aki mellett még fölcsillan az új élet reménye.

Szonja a Dosztojevszkij-i hősök másik pólusához tartozik: a „világos” hősökhöz (jó és rossz szereplőről Dosztojevszkij esetében nem érdemes beszélni). A regényben Szonja kissé háttérbe szorul, kevésbé kidolgozott az alakja, mint a Miskin hercegé *A félkegyelműben*.

Ezek a „szent örültek” túl vannak „jón és rosszon”, rájuk sem érvényesek a kötelező erkölcsi normák. A „sötét” hősök tökéletes ellenpárjai, szemrehányás, ítélkezés nélkül fogadják el a bűnös, lázongó emberi természetet. (Nem véletlenül cserélt Rogozsin Miskin herceggel keresztet, nem véletlenül fogadtak testvérséget.)

Miskin hercegnél mindehhez még hozzájárul az emberekkel szemben tanúsított tárgyilagosan elemző magatartása is. Pontos lélektani megfigyeléseivel szinte villanásszerűen megvilágítja az emberi cselekedetek mozgatórugóit. „Őn hol olyan ártatlanul naiv ember, amilyenről még az aranykorban sem hallottak, hol pedig a legmélyebb lélektani megfigyeléssel hirtelen úgy keresztülfúrja az embert, mint a nyíl.” (*A félkegyelmű*) Jól ráérez az emberi lélek ellentmondásos jellegére is, többfajta dimenzióból, többfajta szemszögből is képes a gondolatokat, a cselekedeteket elemezni. A könyv első részében nagy szenvedéllyel meséli el egy halálraítélt – utólag fölmentett – fogoly tapasztalatát. (Ez Dosztojevszkijnél önéletrajzi adat, ezért annyira éles és hiteles az ábrázolás.) A fogoly átéli azt a pillanatot, amikor „kizökkent az idő” – amikor az eltűnni nem akaró élet akkora erővel, olyan élesen tolul tudatába, hogy szinte fáj. „Mi lenne, ha nem halnék meg?! Mi lenne, ha visszanyerném az életet?! Micsoda végtelenség?! És ez mind az enyém lenne! Akkor minden percet örökkévalósággá változtatnék, nem vesztegetnék el semmit, minden percet számontartanék, és egyet sem fecsérelnék el hiába!” (*A félkegyelmű*)

„– És mit csinált aztán ezzel a kincssel a barátod, miután visszakapta? – tudakolózott Aglaja, – számontartott minden pillanatot?

– Ó, nem... Egyáltalán nem úgy élt, és sok-sok pillanatot elveszített.”

Bravúros ez az „írói fogás”, ez az átlépés az egyik dimenzióból a másikba; az ellentét az egzisztenciájában megingatott, kétségbeesett személy és a mindennapokban élő, közömbös ember között... Mintha két különböző személyről volna szó! De nem, ezek a különböző gondolatsíkok, tudatállapotok a személyiségben mind megférnek egymás mellett, a viselkedésbeli különbség azért annyira látványos, mert az ember aszerint él és cselekszik, hogy ezek közül a gondolatsíkok közül melyik kerül

előtérbe. Dosztojevszkij nagyon tárgyilagosan és hozzáértéssel bontja fel ezeket a tudatállapotokat, a személyiség többes jellegét. (Regényei azért annyira „rendezetlenek”, mert felbontja a klasszikus formát és a szereplők lelki életének „boncolását” helyezi előtérbe.)

Azt, hogy Dosztojevszkij számára a hangsúly az extázisban levő emberi természetén van, az író stílusa is kiemeli. A tragikus sorsú ember esetében szenvedélyesen, pátozzal beszél, a második esetben rövid, tömör, szinte rohan, hogy befejezze. A hatás „csattanásszerű” – a jellem megfordul, és egy másik oldalát mutatja. Ezenkívül a jelenség leírása nagyon hiteles, ez a valóságban is pont ugyanígy működik. A végtelenség megnyílik egy pillanatra, és amikor az ember újra visszakerül megszokott mindennapi életébe, akkor ezek a nagy kérdések, amelyek betöltötték az elméjét, mind elhalványodnak, háttérbe szorulnak. (Fel lehetne sorolni több lélektani „telitalálatot” is, de a regényt újból leírni értelmetlen volna.)

Visszatérve Miskin herceghez: ez a rajongó szenvedéllyel megrajzolt figura is számos, egymással ellenkező, össze nem illő tulajdonsággal rendelkezik. Csak össze kell számolni, milyen tulajdonságokat „aggat rá” a környezete: filozófus, mélylélektani kutató, örült, beteg ember, demokrata, félkegyelmű „balga szent”.

Kívül áll a társadalmon, mégis majdnem mindenki megszereti. Betegsége és sajátos lelkiállapota folytán nem alkalmas arra, hogy beilleszkedjen a kötelező társadalmi normákba, ezek között a megszorítások között inkább nevetségesnek tűnik. A felszínes társasági élet még jobban kiemeli azt, hogy mennyire eltűzöttak, mennyire nevetségesek gesztusai. Gondolatai mélyek, ámde nem helyénvalóak, nem törődik azzal, hogy milyen környezetben, milyen körülmények között mondja el. Ő maga jelenti ki azt, hogy nem ismeri a mértéket, hogy szép gondolatait nem képes a megfelelő formában előadni. Egy bizonyos téren vannak határozott ismeretei, és ez az emberi lélek mélysége, ellenben ez nem ott tárható fel, ahol a viselkedési szabályok uralkodnak, az illem, a könnyed és felszínes csevegés világában.

Emellett a betegsége, epilepsziája őt is a határon túlra helyezi (ez is egy életrajzi mozzanat). A *Bűn és bűnhődés*ben Svidrigalja fejti ki, hogy a betegek sokkal közelebb állnak ahhoz a titokzatos és félelmes világhoz, ami a „korlátokon túl” van. Az epilepszia a mélyből tör fel, és valamiféle többletet nyújt: a megvilásodódás, a tisztánlátás képességét.

De téves volna Miskin herceg jelentőségét a betegségével magyarázni. Ennek csak abban van szerepe, hogy a herceg közelebb jut saját maga, és ezáltal az emberi lélek megismeréséhez.

Gyengesége, félszége, „tökéletlensége” a lázongó hősöket is igazolja: felismerve saját hibáit, könnyebben meg tud bocsátani embertársainak: „Szerintem néha még jó, sőt jobb is nevetségesnek lenni: hamarabb megbocsáthatunk egymásnak, hamarabb kibékülhetünk, hisz nem lehet mindent egycsapásra megérteni, nem lehet mindjárt a tökéletességgel kezdeni.” (*A félkegyelmű*)

Miskin herceg a jóslás képességével is rendelkezik. Számos Dosztojevszkij-értelmezésben (Sesztov, Bakcsi György) felrótták Miskin hercegnek azt, hogy megjósolja Rogozsin bűnét, de segíteni nem tud. A Dosztojevszkij regényeiben rejlő pszichológiának ellentmondana az a tény, hogy Miskin herceg megakadályozza a bűnt. Megvan az a képessége, hogy meglátja a lélek mélyén rejtőzködő bűnt, és ismerve Rogozsin szenvedélyes természetét, megjósolja a gondolat tetté, cselekvéssé való átalakulását. De segíteni nem tud. Annyira erős az események sodrása, hogy mindent magával ránt (Bergyajev jegyzi meg: Dosztojevszkijben van valami a herakleitoszi tűzből: megállíthatatlan, sodró, dinamikus.) A szenvedélyeknek ki kell törniük, a bűnt lehetetlen megállítani. Miskin herceg szerepe nem abban áll, hogy akadályozza, hogy lefogja a kitörni akaró indulatot. Erre senki sem képes.

„Jóformán semmit sem segített, de vannak emberek, akiket bizonyos nehéz pillanatokban valami okból jólesik magunk mellett látnunk.” (*A félkegyelmű*) Megbocsátása, jósága, szelídsége – ezek a krisztusi vonások kiemelik a környezetéből. Furcsamód a lázadó, dühöngő hősök szinte kímélik, szeretik őt, hiszen nem állít fel korlátokat, nem ítélkezik felettük. Rogozsin csak hosszú távollét után próbál kezét emelni rá, akkor, amikor rég nem beszélt a herceggel, amikor már nincs egyéniségének hatása alatt.

Miskin hercegben van valami krisztusi, gyermekien tiszta, ártatlan, megbocsátó és szánó, aki bár nem bűnös, mégis együtt szenved a szenvedőkkel. Az ő istene nem hasonlít az ószövetség komor, bosszúálló istenéhez. Az ő Krisztusa a mezítlábas júdeai prédikátor, a tisztaság, szépség, a szenvedés megtestesítője. Nagyon szép, freskószerű Krisztus-ábrázolások vannak a könyvben, amit csak Dosztojevszkij szavaival lehet meggyőzően kifejtetni. Nem véletlenül ábrázolja egy kisgyermek társaságában. „A kisgyermek mellette játszik: talán mond is neki valamit a maga

Bartha Ágnes

gyermeknyelvén. Krisztus meg hallgatja, de aztán eltűnődik, kezét önkéntelenül rajtafelejt a kisgyermek szőke fejecskéjén. Krisztus a messzeségbe, a látóhatárra néz; tekintetében egy gondolat pihen, olyan nagy, akár az egész világ, arca szomorú.” (*A félkegyelmű*)

A lázadó, meggyötört, vágyaktól, szenvedélyektől megkínzott embereknek nagy szüksége van erre a szentségre, és a maguk lázas, szeretve-gyűlölő módján rajongani tudnak Krisztusért. Ez a Krisztus őket is el tudja fogadni. „Ezen a földön nem... Csak odafönn tudnak így szálni, siratni egy embert... szemrehányás nélkül... szemrehányás nélkül.” (*A félkegyelmű*)